

За панонския произход на Кан Крум и „Крумовата династия“

Често пъти в историческата наука дълбоко се вкореняват и добиват широка популярност немалко различни митологеми, които продължават да се повтарят независимо от това, че липсват данни за тях или са се появили поради неправилна трактовка на наличните извори. Като пример без съмнение могат да бъдат дадени разгромът на войските на император Никифор I през 811 г., свързан с Върбишкия проход; името селския цар Ивайло; краят на средновековна България, традиционно отнасян към 1396 г. и много други.

Един дълбоко загнездил се в българската медиевистика мит е, че кан Крум произхожда от Панония и, че поставя началото на нова династия. Достатъчно е да бъдат посочени няколко твърдения за това в класически исторически произведения. Така например Васил Златарски в своята „История на българската държава през средните векове“ пише, че Крум се счита за родоначалник на нова династия¹. След него Петър Мутафчиев продължава тази линия като пише: „Не са познати също и отношенията му към неговия предшественик, нито пък обстоятелствата, при които е поел върховната власт над българите. Но се смята, че той е бил основател на нова династия, в чието време българската държава достига до върховете на своето могъщество...“². Авторът на една от най-добрите истории на средновековна България, писани от чужденци – Стивън Рънсиман, в своята „История на Първото българско царство“ пише за Крум и династията: „Произходът му е неизвестен. Съдейки по явно стабилното му положение на престола през целия му живот, можем да предположим, че е бил потомък на стар хански род (тъй като само владетели с безспорно знатно потекло можели да задържат за по-дълго време властта си над завистливите боляри) – а именно от ханския род на прабългарите в Панония“³. Дори в официалното издание на БАН на „История на България“ също присъства твърдението, че Крум вероятно е поставил началото на нова династия⁴. Йордан Андреев повтаря това и допълва, че той произхождал от прабългарите, които след разпадането на Велика България се установили в Панония⁵.

Въпреки това е нужно да се изтъкне и подчертае:

1. Никой от представените автори при твърденията си, в разглежданата посока, не се позовава на извор или на произведение на предшестваша го изследовател.
2. Освен това, данни, че Крум е родоначалник на нова династия или, че произхожда от Панония, не са познати от изворите за него или за неговото управление.
3. Тези мотиви липсват и в съчиненията на ранните историографи. Те не могат да бъдат открити нито при Паисий Хилендарски, Хилендарската история и монах Спиридон, нито при западните историографи.

С тези основания може да се заключи, че твърдението за поставяне на началото на нова династия през и без това наситеното със събития управление на поставилия началото на българската империя владетел Крум, се е появило в Ново време, но не знайно защо „изгубило“ авторството си.

Предвид последната констатация, твърде вероятно става авторството на това твърдение да бъде отнесено към някой от представителите на позитивистичната школа в българската медиевистика или към някой чужд автор, писал за българското Средновековие. В нито едно от двете издания на „История на българите“ на Константин Иречек подобно твърдение не присъства⁶.

¹ Златарски, В. История на българската държава през средните векове. т. 1, ч. 1. София, 1918, с. 245.

² Мутафчиев, П. История на българския народ. София, 1992, с. 113.

³ Рънсиман, Ст. История на Първото българско царство. София, 1993, с. 56.

⁴ Примов, Б. Укрепване и териториално разширение на българската държава през първата половина на IX в. – В: История на България. Т. 2. София, 1981, с. 130.

⁵ Андреев, Й. Българските ханове и царе. София, 1992, с. 29.

⁶ Иречекъ, К. История болгаръ. Одесса, 1978; Иречек, К. История на българите (с поправки и добавки от самия автор). София, 1978.

Езическият период на Първото българско царство излиза извън сферата на интереси на Марин Дринов и по тази причина той също не може да бъде автор на подобно твърдение.

За разлика от двамата, Спиридон Палаузов освен широкия кръг проблеми, с който се занимава, обръща внимание и на този проблем. В основополагащото си изследване за управлението на цар Симеон „Век болгарского царя Симеона“, той отделя немалко внимание и на времето предхождащо и логично довело до управлението на най-великия български владетел от ранното ни Средновековие. В тази ретроспекция Сп. Палаузов обстойно се спира на произхода на Крум. Според написаното от него, именитият български владетел е наследник на един от неизвестните по име синове на Кубрат, заселил се на територията на Аварския каганат. През 796 г. той е княз на тиските българи, а става владетел на дунавските през 802 г. Българите от Централна Европа не били прекъсвали връзките се с тези от Дунавска България⁷.

За тези събития именитият наш историк подчертава, че „не се потвърждават от историческите сведения“⁸. В случая, за основа на тази част на текста си, той коректно се позовава⁹ на излязлата в края на XVIII в. (1797 г.) „*Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*“ (История на Унгарската държава и подвластните ѝ страни) на Йохан Кристиан фон Енгел¹⁰.

В началото на разказа си за Крум Енгел прави екскурс към времето на разделянето на синовете на Кубрат, като отбелязва, че четвъртият му син се оттегля при аварите на Тиса и Марош и там остава да живее с хората си под аварско върховенство. По неговия разказ, тези българи не прекъснали връзките си със заселилите се по Долен Дунав българи. След победата на франките над аварите т. нар. от Енгел тиски българи, се разбунтували срещу аварите и се освободили. И тук започва разказът за Крум. За да бъде напълно коректен в представянето му, ключовите две изречения ще бъдат предадени според оригиналния немски текст, а под тях е представен и техен превод:

...Ueber die Theissbulgaren herrschte damals^g ein gewisser Krem, der nemliche vielleicht, der hernach die Oberherrschaft auch über das Mösisch Bulgarische Reich unter dem Namen Crumus überkam. Dieser fiel über die fliehenden Avaren her, und brachte ihnen eine völlige Niederlage bei; einige gefangene Avaren wurden als Sklaven behandelt, und in der Folge auch zwischen den Jahren 814–820. zu Feldzügen gegen die Byzantiner gebraucht^h...¹¹.

...Над българите край Тиса владее тогава-някой си Крем, който, може би, именно под името Крум(ус) приема по-късно върховната власт над българската държава в Мизия. Същият се нахвърлил върху бягащите авари и им нанесъл пълно поражение. Някои от заловените авари били третираны като роби и по-късно, в годините между 814 и 820, използвани в походите срещу византийците...

Това е ключовият момент в разказа на Енгел, обясняващ произхода на Крум и връзката му с Панония. В случая той прави обратната асоциация спрямо традиционно утвърдилата се в съвременността – че Крем е бил първо господар на панонските българи, а впоследствие, под името Крум(ус), става владетел на Дунавска България. Важно в случая е, че авторът на цитираните редове дава препратка към това, което стои в основата на твърденията му, като във всяко съвременно научно издържано историческо съчинение. За това, че Крем е владетел на

⁷ Палаузов, Сп. Векът на българския цар Симеон. – В: Палаузов, Сп. Избрани трудове, 1. София, 1974, с. 93–94.

⁸ Палаузов, Сп. Векът на българския цар Симеон..., с. 94.

⁹ Пак там, с. 94, бел. 3.

¹⁰ von Engel, J. Ch. Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. Halle (Johann Jacob Gebauer), 1797, S. 278. Това произведение на Енгел излиза с подзаглавие „Geschichte des alten Pannoniens und der Bulgaren“ и е том XLIX от подготвената от голям исторически колектив „Allgemeine Welthistorie“. През 2009 г. частта, отнасяща се за средновековна България бе преведена и издадена на български език от Н. Андреева. Вж. фон Енгел, Й. Кр. История на българите в Мизия. Велико Търново, 2009. Преводът е меко казано „импровизация“ върху основния текст. Това започва още с неправилното предаване на оригиналното заглавие на произведението на Енгел, изписано като „Geschichte der Nebenländer des Ungarischen Reichs“. Като конкретен пример може да послужи разглежданата част за Крум. В „превода“ текстът, отнасящ се за Крум и панонските българи е твърде редуциран и изобщо не присъства предисторията на появата на тези българи. Заедно с това, веднага след посоченото в оригиналния текст на Енгел са представени Крумовите закони, а в представения на български текст те също липсват (с. 99). Едва ли като цяло ще е по-различна ситуацията в българското издание и едва ли си заслужава то, в този случай, да бъде представяно като превод на авторския текст на именития учен от Хабсбургската империя.

¹¹ von Engel, J. Ch. Geschichte des Ungarischen Reichs..., S. 278. Буквените, надредови означения са според текста на Енгел и маркират поставените от него бележки.

българите на Тиса Енгел се позовава на статията „Българи“ на византийския лексикон „Свидас“¹². Там Крум е наречен Крем¹³, както го пише в случая и австрийския историк, но заедно с това нищо от тази статия в „Свидас“ не говори, че местни, тиски българи са се разбунтували срещу аварите и ги победили, а след това предводителят им (Крум) да е застанал начело на Дунавска България¹⁴.

При второто твърдение, че аварите били използвани от българите във войните им срещу Византия в периода 814–820 г.¹⁵ той, както на много други места в историята си, се позовава на издадения от Йохан Готгилф Щритер¹⁶ компендиум с византийски извори за Русия и народите, чиято история е свързана с нейната, съставен по поръчение на императрица Екатерина II *Memoriae populorum, olim, ad Danubium, Pontium Euxinum, Paludem Maeotidem, Caucasum, Mare Caspium, et inde magis ad septemtriones incolentium / e scriptoribus historiae Byzantinae erutae et digestae a Ioanne Gotthilf Strittero*, Petropoli, 1771–1779. Цитирана е страница 561 от том II на произведението на Щритер¹⁷. На посочената страница информация за аварите не се открива.

Сходството в името на двамата водачи е подвело Енгел и той приема, че българският владетел първоначално е носел името Крем, а по-късно, когато застава начело на Дунавска България, е приел името Крум. В случая го е подвело сведението в „Свидас“ за победата на българите над аварите, защото то е недатирано (а и този тип произведения нямат цел да бъдат точни хронологически) и позволява по-„свободна“ интерпретация, особено в тази ранна епоха на изучаване (опознаване) на средновековното ни минало, когато последователността на събитията не е закономерно установена.

Заедно с това не е за пренебрегване и политическо-идеологическият момент в „създаването“ от Енгел на панонския произход на Крум и заемането на престола на панонски българин в Дунавска България. Както бе споменато, произведението на Енгел носи името „История на Унгарската държава и подвластните ѝ страни“ (курсив мой). И точно в този „подвластен“ контекст Енгел се залавя с написването на история на България. В подобен контекст преднамереното „гърсене“ на последващи връзки между двете групи българи, заселили се след смъртта на Кубрат в Панония и на Долен Дунав, е довело австрийския историк до „идеята“ за панонски произход на един от най-великите владетели на Първото българско царство.

Тук е мястото да се обърне внимание и на някои официални символи на Австрийската (Хабсбургската) империя от времето на Енгел. Става въпрос за официалният (големият) ѝ герб¹⁸. В него, задължително до 1868 г., присъства и гербът на България, като част от териториите на империята¹⁹. Претенциите към българските земи са наследство от средновековна Унгария, чиито крал се титулува rex *Bulgarorum* още от началото на XIII в.²⁰, а от управлението на крал Матиаш Корвин (1458–1490), от 1464 г., българският герб в различни варианти на представяне е задължителна част от официалния печат на държавата. С вливането на унгарските земи в

¹² von Engel, J. Ch. Geschichte des Ungrischen Reichs..., S. 278; вж. бел. г). Daß Suidas ad vocem Bulgari, in ecloge hift. de rebus Byzant.

¹³ За начините на изписване на името на Крум в изворите вж.: Златарски, В. История на българската държава..., с. 245, бел. 1.

¹⁴ ГИБИ, V, София, 1964, с. 310.

¹⁵ von Engel, J. Ch. Geschichte des Ungrischen Reichs..., S. 278; вж. бел. h).

¹⁶ Йохан Готгилф Щритер (или русизирано Иван Михайлович Щритер) (1740–1801) е немски историк, византист, преминал на руска служба. По поръчение на императрица Екатерина II съставя ползваният се с широка популярност сред историците, след излизането си, корпус с извадки от византийските извори, отнасящи се за Русия и народите, чиято история е свързана с руската. Същият излиза в четири тома под заглавието: *Memoriae populorum, olim, ad Danubium, Pontium Euxinum, Paludem Maeotidem, Caucasum, Mare Caspium, et inde magis ad septemtriones incolentium / e scriptoribus historiae Byzantinae erutae et digestae a Ioanne Gotthilf Strittero*. Petropoli, 1771–1779. Корпусът от текстове не е съставен на база гръцките текстове, а по латинските им преводи и по тази причина те невинаги са точни. – Большая биографическая энциклопедия: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/120713/%D0%A8%D1%82%D1%80%D0%B8%D1%82%D1%82%D0%B5%D1%80 (20.07.2016).

¹⁷ Striter, J. G. Memoriae populorum, olim, ad Danubium, Pontium Euxinum, Paludem Maeotidem, Caucasum, Mare Caspium, et inde magis ad septemtriones incolentium / e scriptoribus historiae Byzantinae erutae et digestae a Ioanne Gotthilf Strittero. Tomus, II, Petropoli, MDCCLXXIV, p. 561.

¹⁸ За тази подсказка изказвам благодарностите си на доц. д-р Н. Марков от НИМ София.

¹⁹ Войников, Ив. История на българските държавни символи (електронно издание). София, 2009, с. 65–71; Дерменджиев, Хр. Българският герб в гербовете на Унгария, Австрия и Австро-Унгария. – Векове, 1973, 2, с. 19–31.

²⁰ Войников, Ив. История на българските държавни символи..., с. 65–66; Дерменджиев, Хр. Българският герб в гербовете на Унгария..., с. 19–20.

Хабсбургската империя българският герб е задължителна част и от нейният официален печат, а с появата на голям вариант на герба – и на него²¹. Освен историк, като какъвто го познаваме преди всичко в съвременността, Йохан Енгел приживе заема редица имперски постове – служител в дворцовата канцелария на Зибенбурген (Седмоградско), цензор на книги, а впоследствие и секретар на дворцовата канцелария на Зибенбурген, като заедно с това получава и благородническа титла²². Като имперски служител и благородник той добре познава владетелската титулатура на държавата и знае, че България е неизменна част от териториите или земите, върху които имат претенции Хабсбургите и, заедно с това, може да служи като „исторически“ мотив за бъдещо, възможно присъединяване на българските земи към тези на империята.

В тази работа е обърнато внимание само на един детайл от историята на България, дело на Й. Енгел, представящ идеологически мотиви за включването му. Предвид времето, в което тя е писана и заглавието ѝ, може да се предположи, че в нея няма да липсват и други „исторически“ съвпадения и връзки между среднодунавския и долнодунавския региони или съответно, между Унгария (като доминанта) и България.

Предвид всичко посочено, от историческо и политическо естество, можем с голяма доза сигурност да твърдим, че Енгел създава мита за панонския произход на кан Крум като част от миналите, настоящи, а, вероятно, и бъдещи претенции, към тогавашния момент, на Хабсбургската империя към балканските територии и конкретно към България.

В заключение отново трябва да бъде цитирано заключението на Сп. Палаузов, че тези твърдения на Йохан Енгел „не се потвърждават от историческите сведения“²³.

Защо идеята за панонски произход на Крум се е загнездила толкова дълбоко в трудовете на българските медиевисти? На този въпрос едва ли ще се намери удовлетворителен отговор, но поради това, че тя звучи твърде романтично от българска гледна точка и извадена извън контекста, в който е написана, тя придобива широка популярност сред българските историци²⁴.

* * *

Заедно с мита за панонския произход на кан Крум, както бе посочено, се повтаря и това, че той е родоначалник на нова династия.

Споменатият в един, меко казано, „странен“ фрагмент в „Алексиада“ на Ана Комнина Мокрос, едва ли, дори и с метатеза, би могъл да се свърже с Крум и в него да се търси родоначалник на династия, както с уговорки смята Иван Дуйчев²⁵. Самият той също осъзнава твърде многото противоречия в пасажа, където присъства името Мокрос и с голяма предпазливост се спира на възможността той да бъде отъждествен с Крум. Особено внимание в случая представляват колебанията му относно сигурните исторически познания по родовата история и генеалогия на дъщерята на император Алексей I Комнин (1081–1118) и представената от нея, непокриваща се по никакъв начин с посоченото, информация от споменатия пасаж.

Както и в случая с панонския произход на кан Крум, липсват каквото и да са данни също и, че той е положил началото на нова династия. Именно панонският му „произход“ е довел до такива изводи. Вероятно, „изненадващата“ му, според някои изследователи, поява във византийските извори, след дълга липса на информация за България и нейните владетели, е подсилила това чувство и така се появява „панонският“ родоначалник на най-великата ни средновековна династия.

²¹ **Войников, Ив.** История на българските държавни символи..., с. 66–70. Хр. Дерменджиев твърди, че българският герб в хабсбургския първоначално е бил герб на „Дунавска Славония“ (**Дерменджиев, Хр.** Българският герб в гербовете на Унгария..., с. 23–29.), но Ив. Войников добре илюстрира как още с появата си този герб е на България, а временно нейното име е заместено с това на Славония в хабсбургските гербовници (**Войников, Ив.** История на българските държавни символи..., с. 67–68.).

²² **Андреева, Н.** България и българите в едно немско историческо съчинение от края на XVIII в. – В: **фон Енгел, Й. Кр.** История на българите в Мизия. Велико Търново, 2009, с. 6.

²³ **Палаузов, Сп.** Векът на българския цар Симеон..., с. 94.

²⁴ Трябва все пак да се спомене, че съществува извор споменаващ, че „...[българите] *сте издънка* [от аварите] *и бяхте техни роби и бежанци*...“ (ГИБИ, IV, София, 1961, с. 217 (писма на патриарх Николай Мистик), но, както отбелязва Ив. Дуйчев в коментарите към превода, тук патриарх Николай Мистик има предвид аварската власт над българите, преди създаването на Старата Голяма България от Кубрат (ГИБИ, IV, София, 1961, с. 217, бел. 3 (писма на патриарх Николай Мистик).

²⁵ **Дуйчев, Ив.** Значение на името Мокрос у Ана Комнина. – В: **Дуйчев, Ив.** Българско средновековие. София, 1972, с. 191–202.

Тук, може би, отново се намесва романтичното чувство, че е задължително един велик род да има велик предтеча?! И най-вероятно точно така, Крум застава начело на династията.

Споменатата липса на данни за българите във византийските извори за дълъг период от време не е изненадваща. Такива периоди има не един, особено през VIII век²⁶.

От казаното надделява възможността кан Крум да е пряк приемник на кан Кардам, който от своя страна слага началото на агресивната политика спрямо Византия и териториалното разширение на България. Тази политика е продължена по великолепен начин от Крум и техните наследници. Възможно е косвено в подкрепа на казаното да говори споменатата липса на данни за българите във византийските извори и, че не се споменават никакви трусове към края на управлението на Кардам²⁷. Византийските автори по-скоро са изненадани от действията на новия български владетел Крум след периода на около десетгодишно затишие в българо-византийските отношения. И в този случай Ст. Рънсман е прав в първата част на цитирано му по-горе твърдение: *... Съдейки по явно стабилното му положение на престола през целия му живот можем да предположим, че той е потомък на стар хански род...*²⁸. Още по-конкретен в становището си е Робърт Браунинг, като за него приемствеността между Кардам и Крум е пряка и даже изказва възможността те да са баща и син²⁹.

Казаното дотук дава възможност да се предположи, че между Кардам и Крум има пряка приемственост в управлението. В какви роднински отношения се намират помежду си е трудно да се каже, но изхождайки от написаното от Йоан Екзарх, че престолонаследието у българите става освен от баща към син и от брат към брат³⁰, може да се допусне, че те са близки роднини – баща и син или двама братя и едва ли в тази ситуация може да се приеме, че Крум е основател на нова династия.

²⁶ Вж. например времето след 718 г., до около средата на VIII в., а също и периода между бягството на Телериг във Византия през 777 г., до 791 г. – акцията на Кардам по поречието на р. Струма.

²⁷ Последните агресивни отношения между двете страни се отнасят към 796 г., но при тях така и не се стига до военни действия. В това известие, според Теофан Изповедник, император Константин VI (780–797) нарича Кардам „стар“ (γέρων). ГИБИ, III, София, 1960, с. 277 (Теофан Изповедник).

²⁸ Рънсман, Ст. История на Първото българско царство..., с. 56.

²⁹ Browning, R. Byzantines in Bulgaria – Late 8th – Early 9th Centuries. – In: Studia Slavico-Byzantina et Mediaevalia Europensia. Vol. I. Studies on the Slavo-Byzantine and West-European Middle Ages. In Memoriam Ivan Dujčev. Sofia, 1988, p. 35.

³⁰ Йоан Екзарх. Шестоднев. София. 2000, с. 159.

About the Pannonian Origin of Khan Krum and the “Dynasty of Krum”

Nikolay Hrisimov / Veliko Tarnovo

The current paper makes a review of the long-lived historiographic suggestion that Khan Krum descended from the Pannonian Bulgars and that he was the founder of a new royal dynasty. It is pointed out that there is no evidence about that. The source of this claim is also being sought. One was found in the writings of the Bulgarian historian Spyridon Palauzov, who underlines explicitly in his work „Век болгарского царя Симеона“ (The Age of Bulgarian Tsar Simeon) the lack of proof in the historical sources. For this claim he refers to the history of Mediaeval Bulgaria, written by J. Chr. von Engel, which was published as a part of his greater work “Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer”. There he “creates” the aforementioned thesis. As possible motives for its creation the author sees the old Hungarian and later Habsburg tradition of listing Bulgaria among their domains. This origin emphasizes the connections between these territories in the past, as well as in the future. Besides being a historian, Engel was also an official and a nobleman in the Habsburg Empire, which probably urged him to create this myth.

The possibilities of Khan Krum being the founder of a new dynasty are examined, but in conclusion it seems very unlikely that it was so. Probably there was a direct succession between him and his predecessor – Khan Kardam.